॥શ્રીસ્વામિનારાયણોવિજયતેતરામ્॥

॥ શ્રી પંચાળા - વચનામૃતમ્ ॥

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજી મહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને માથાના ફેંટાનો પેચ જમણી કોરે છુટો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં સંધ્યા આરતી થઈ રહી તે કેડે શ્રીજી મહારાજ તકીયા ઉપર વિરાજમાન થઈને બોલ્યા જે "અમે આ સર્વે મોટા પરમહંસ તથા મોટા હરિભક્તને પ્રશ્ન પુછીએ છીએ જે, "ભગવાનમાં હેત હોય તથા ધર્મમાં નિષ્ઠા હોય તો પણ જો વિચારને ન પામ્યો હોય તો અતિ સારા જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય તે જે તે અતિશય ભૂંડા જે શબ્દાદિક પંચવિષય તે સરખા થાય નહિ અથવા તેથી અતિશે ઉતરતા પણ થાય નહિ. માટે કયા વિચારને પામે ત્યારે અતિ સારા જે પંચવિષય તે અતિશે ભૂંડા જે પંચવિષય તે સરખા થઈ જાય અથવા તે કરતાં પણ અતિશે ભૂંડા થઈ જાય ? એ પ્રશ્ન સર્વે મોટેરા પરમહંસને તથા સર્વે મોટેરા હરિભક્તને અમે પુછીએ છીએ, તે જેણે જેવે વિચારે કરીને એ સારા પંચવિષયને ભૂંડા પંચવિષય જેવા જાણ્યા હોય અથવા ભૂંડાથી પણ અતિશે ભૂંડા જાણ્યા હોય તે જે પોતપોતાનો વિચાર તે કહો." પછી તે સર્વે પરમહંસે તથા સર્વે હરિભક્તે પોતપોતાનો વિચાર કહી દેખાડ્યો.

ત્યાર પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, "તમારો સર્વેનો તો એ વિચાર સાંભળ્યો, પણ હવે અમે જે વિચાર કર્યો છે તે કહીએ છીએ. જેમ કોઈકનો કાગળ પરદેશથી આવ્યો હોય તે વાંચીને તેને કાગળના લખનારાની જેવી બુદ્ધિ હોય તેવી જણાઈ આવેછે તથા જેમ પાંચ પાંડવ, દ્રૌપદી, કુંતાજી તથા રૂક્મિણી, સત્યભામા, જાંબવતી આદિક ભગવાનની પટરાણીઓ તથા સાંબ જે ભગવાનનો પુત્ર, ઈત્યાદિક ભક્તોનાં રૂપ તથા વચન તે શાસ્ત્રમાં લખ્યાં છે. તે શાસ્ત્રને શ્રવણે કરીને તેમના રૂપનું પ્રમાણ તે દર્શન જેવું જ થાય છે તથા તેમનાં વચને કરીને તેમની બુદ્ધિનું પ્રમાણ થાય છે, તેમ પુરાણ ભારતાદિક ગ્રંથે કરીને એમ સાંભળ્યામાં આવે છે, જે ભગવાન જે તે આ જગતની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેના કર્તા છે, ને સદા સાકાર છે અને જો સાકાર ન હોય તો તેને વિષે કર્તાપણું કહેવાય નહિ. અને જે અક્ષરબ્રહ્મ છે તે તો એ ભગવાનને રહેવાનું ધામ છે, એવા દિવ્ય મૂર્તિ પ્રકાશમય ને સુખરૂપ જે ભગવાન તે જે તે પ્રલયકાળે માયામાં કારણ શરીર સહિત લીન હતા જે જીવ તેમને ઉત્પત્તિ કાળે બુદ્ધિ, ઈંદ્રિયો, મન અને પ્રાણને આપે છે. તે શાને અર્થે આપે છે ? તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જે વિષય તેના ભોગને અર્થે ને મોક્ષને અર્થે આપે છે. અને એ જીવોને અર્થે ભોગ ને ભોગોનાં સ્થાનક તે ભગવાને રચ્યાં છે તેમાં જે ઉત્તમ પંચવિષય કર્યા છે તે ભૂંડા પંચવિષયના દુઃખની નિવૃત્તિને અર્થે કર્યા છે. જેમ કોઈક ભારે શાહુકાર હોય તે રસ્તાને બેય કોરે છાયાને અર્થે ઝાડ રોપાવે છે તથા પાણીની પરબ બંધાવે છે તથા સદાવ્રત કરાવે છે તથા ધર્મશાળા કરાવે છે તે ગરીબ સારૂં કરાવે છે, તેમ બ્રહ્મા, શિવ અને ઈન્દ્રાદિક દેવ છે તે તો એ ભગવાનની આગળ જેવાં સડતાળાના રાંક હોય ને પીપરની ટેટી બાફીને ખાતા હોય તે જેવા ગરીબ છે. તે બ્રહ્માદિક દેવ મનુષ્યના સુખને અર્થે ઉત્તમ એવા પંચવિષય તે ભગવાને રચ્યા છે. અને જેમ શાહુકારે સદાવ્રત ધર્મશાળાદિકમાં સુખ જેવાં રાંકને અર્થે રચ્યાં છે તે કરતાં તે શાહુકારના ઘરમાં સુખ તે અતિશે ઉત્તમ હશે એમ જણાય છે, તેમ એ ભગવાને બ્રહ્માદિકને અર્થે એવાં સુખ રચ્યાં છે તો પોતાના ધામમાં તો એ કરતાં અતિ ઉત્તમ સુખ હશે એમ બુદ્ધિવાળો હોય તેને જાણ્યામાં આવે છે. માટે એ ભગવાનના સુખનું અતિશેપણું બુદ્ધિવાનને જાણ્યામાં આવે છે, તેણે કરીને સારા વિષય તે ભૂંડા થઈ જાય છે. અને સંસારમાં જે પશુ, મનુષ્ય, દેવતા, ભૂત ઈત્યાદિક જ્યાં જ્યાં પંચવિષય સંબંધી સુખ જણાય છે, તે ધર્મે સહિત જે કિંચિત્ ભગવાનનો સંબંધ તેણે કરીને છે પણ પંડે ભગવાનમાં જેવું સુખ છે તેવું કોઈને વિષે નથી. જેમ આ મશાલ બળે છે તે મશાલને સમીપે જેવો પ્રકાશ છે તેવો થોડેક છેટે નથી. અને તેથી ઘણે છેટે તો મુળગો નથી. તેમ બીજે ઠેકાણે તો કિંચિત્ સુખ છે, અને સંપૂર્ણ સુખ તો ભગવાનના સમીપમાં રહ્યું છે. અને જેટલું ભગવાનથી છેટે થવાય છે તેટલા સુખમાં ન્યૂનતા થાય છે. માટે જે મુમુક્ષુ હોય તે પોતાના હૃદયમાં એમ વિચારે જે, 'જેટલું

મારે ભગવાનથી છેટું થશે તેટલું દુ:ખ થશે અને મહાદુ:ખીયો થઈશ. અને થોડેક ભગવાનને સંબંધે કરીને એવું સુખ થાય છે.માટે મારે ભગવાનનો સંબંધ અતિશે રાખવો છે અને હું અતિ સંબંધ રાખીશ તો મારે ઉત્કૃષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિ થશે' એમ વિચારીને અને ભગવાનના સુખનો લોભ રાખીને જેમ ભગવાનનો સંબંધ અતિશે રહે તેમ ઉપાય કરે, તેને બુદ્ધિવાન કહીએ. અને પશુના સુખથી મનુષ્યમાં અધિક સુખ છે, ને તે કરતાં રાજાનું સુખ અધિક છે, ને તેથી દેવતાનું સુખ અધિક છે, ને તેથી ઈન્દ્રનું અધિક છે. ને તેથી બૃહસ્પતિનું ને તેથી બ્રહ્માનું, ને તેથી વૈકુંઠલોકનું ને તેથી ગોલોકનું સુખ તે અધિક છે. અને તેથી ભગવાનના અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. એવી રીતે ભગવાનના સુખને અતિશે જાણીને બીજાં જે જે પંચવિષયનાં સુખ તેને વિષે બુદ્ધિવાનને તુચ્છતા થઈ જાય છે. અને તે ભગવાનના સુખ આગળ બ્રહ્માદિકનું સુખ તો જેવું ભારે ગૃહસ્થને બારણે કોઈક રાંક ઠીકરું લઈને માગવા આવ્યો હોય તેના જેવું છે. અને એ ભગવાનના ધામના સુખનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સર્વે જે બીજાં સુખ તેથી ઉદાસ થઈને મનમાં એમ થાય છે જે, 'આ દેહ મુકીને એ સુખને ક્યારે પામીએ ? અને સ્વાભાવિકપણે પંચવિષયનું ગ્રહણ કરતા હોઈએ તેમાં તો કાંઈ ઝાઝો વિચાર થતો નથી, પણ જો તે વિષયમાં કાંઈક સારપ્ય મનાય છે ત્યારે તુરત એ ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પુગી જાય છે, અને મન અતિ ઉદાસી થઈ જાય છે. અને આ જે સર્વે વાત છે તે જે બુદ્ધિવાળો હોય તેને જાણ્યામાં આવે છે. માટે બુદ્ધિવાળા ઉપર અમારે હેત છે, કેમ જે અમે બુદ્ધિવાળા છીએ તો એવી રીતે અમારી દૃષ્ટિ પુગે છે. માટે બુદ્ધિવાળો જે હોય તેની પણ દૃષ્ટિ પુગે ખરી, અને આવી રીતે અમારો વિચાર તે તમારા સર્વેના વિચાર કરતાં અમને અધિક જણાયો છે તે સારૂં આ અમારા વિચારને અતિ દૃઢપણે કરીને હૈયામાં સૌ રાખજો અને આ વિચાર વિના તો જો રમણીય પંચવિષયમાં વૃત્તિ ચોટી હોય તેને અતિ બળે કરીને ઉખાડે ત્યારે માંડ માંડ ઉખડે અને જો આ વિચારને પામ્યો હોય તો તે વૃત્તિને ખેંચ્યામાં લેશ માત્ર પ્રયાસ પડે નહિ. સહેજે જ વિષયની તુચ્છતા જણાઈ જાય છે. અને આ જે વાર્તા છે તે જેની ઝાઝી બુદ્ધિ હોય ને ઝાઝા સુખના લોભને ઈચ્છે તેને સમજાય છે. જેમ કોડી કરતાં પૈસામાં વધુ માલ છે, ને તેથી રૂપિયામાં વધુ માલ છે, ને તેથી સોનામહોરમાં વધુ માલ છે, ને તેથી ચિંતામણિમાં વધુ માલ છે. તેમ જ્યાં જ્યાં પંચવિષયનું સુખ છે તેથી ભગવાનના ધામમાં ભગવાનનું સુખ અતિ અધિક છે. માટે જે બુદ્ધિવાળો હોય ને જેની દૃષ્ટિ પુગે તેને આ વિચાર હૃદયમાં ઠરે છે. અને આ વિચાર જેના હૃદયમાં દ્રઢ ઠર્યો હોય ને તે વનમાં બેઠો હોય તો પોતાને એમ જાણે જે, હું અનંત માણસ તથા રાજ્ય સમૃદ્ધિએ વિટાણો છું એમ સમજે પણ દુ:ખીયો ન માને, અને ઈન્દ્રના લોકમાં હોય તો જાણે જે, વનમાં બેઠો છું, પણ તે ઈન્દ્રના લોકના સુખે કરીને સુખીયો ન માને, તે સુખને તુચ્છ જાણે, તે સારૂં આ વિચારને રાખીને એમ સર્વે નિશ્ચય રાખજ્યો જે, હવે તો ભગવાનના ધામમાં જ ઠેઠ પુગવું છે. પણ વચમાં કોઈ ઠેકાણે તુચ્છ જે પંચવિષય સંબંધી સુખ તેમાં લોભાવું નથી. એવી રીતે સૌ દૃઢ નિશ્ચય રાખજ્યો. અને આ તો જે અમારો સિદ્ધાંત છે તે તમને સર્વેને કહ્યો છે, માટે દૃઢ કરીને રાખજ્યો.'' **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૧॥ ॥૧૨૭॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણસુદિ ૭ સાતમને દિવસ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢાળ્યો હતો તે ઉપર શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા, અને ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો, તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો, તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી, અને પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને શ્રીજી મહારાજના મુખારવિંદ આગળ બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''મોક્ષધર્મનું પુસ્તક મંગાવો તો સાંખ્યના અધ્યાયની તથા યોગના અધ્યાયની કથા કરાવીએ.'' એ વચનને સાંભળીને[૧] પુસ્તક મંગાવ્યું. પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ કથા કરવાનો આરંભ કર્યો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''યોગવાળા છે તે પંચવિશમા જીવ ઈશ્વરને કહે છે અને છવિશમા પરમાત્માને કહે છે. અને સાંખ્યવાળા છે તે ચોવિશ તત્ત્વને અવાંતર જીવ ઈશ્વરને કહીને પંચવિશમા પરમાત્માને કહે છે. તેમાં જે યોગવાળા છે તેનો એમ મત છે જે, સુઝે એવો આત્મા અનાત્માનો વિચાર કરો, સાધન કરો પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આશ્રય વિના મોક્ષ ન થાય, અને સાંખ્યવાળાનો એમ મત છે. જે સર્વે દેવ મનુષ્યાદિની જે [૨]ગતિઓ તેને જાણીને અને વિષયને વિષે વૈરાગ્યને પામીને ત્રણ દેહ થકી પર એવો જે આત્મા તેને જાણે ત્યારે મુક્ત થાય. અને એ બે પ્રકારના જે મત છે તેને પોતપોતાના મતમાં જે દૂષણ છે તેના નિવારણને અર્થે યુક્તિનું ગ્રહણ કરવું. તેમાં યોગમતમાં એ દૂષણ છે જે, જીવને પંચવિશમો કહ્યો, તથા ઈશ્વરને પંચવિશમા કહ્યા, અને જીવનો ચોવિશ તત્ત્વનો દેહ કહ્યો, ને ઈશ્વરનો પણ ચોવિશ તત્ત્વનો દેહ કહ્યો, માટે એ બેયને વિષે તુલ્ય ભાવ આવી જાય જે સ્થૂળ ને વિરાટ્ તે તુલ્ય છે, તથા સૂક્ષ્મ ને સૂત્રાત્મા તે તુલ્ય છે, અને કારણ ને અવ્યાકૃત તે તુલ્ય છે, તથા જાગ્રત ને સ્થિતિ અવસ્થા તે તુલ્ય છે, તથા સ્વપ્ન ને ઉત્પત્તિ અવસ્થા તે તુલ્ય છે, તથા સુષુપ્તિ ને પ્રલય અવસ્થા તે તુલ્ય છે, અને વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ ને વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને શિવ તે તુલ્ય છે, એમ સમજીને છવિશમાને ભજે છે. એવી રીતે જીવ ઈશ્વરને વિષે જે તુલ્યભાવ રૂપ દોષ છે તેને ટાળવાને અર્થે કોઈક મોટા પાસેથી યુક્તિ

શિખવી જે, ઈશ્વરના દેહમાં જે પંચભૂત રહ્યાં છે. તેની મહાભૂત એવી સંજ્ઞા છે, ને તે સર્વ જીવના દેહોને ધારી રહ્યા છે. અને જીવના દેહમાં જે પંચભૂત છે તે અલ્પ છે ને બીજાને ધારવાને સમર્થ નથી. અને જીવ છે તે અલ્પજ્ઞ છે, ને ઈશ્વર છે તે સર્વજ્ઞ છે.' એવી રીતે યુક્તિ શિખીને જીવ ઈશ્વરને વિષે સમપણું ન સમજવું, અને જો એવી યુક્તિ ન શિખ્યો હોય ને કોઈ પ્રતિવાદી પ્રશ્ન પુછે તો તેનો ઉત્તર કરવો કઠણ પડે ને સમજણ ચુંથાઈ જાય, અને કોઈક પ્રશ્ન કરે તે તો જીવ ઈશ્વરને વિષે સમપણું રહેવા દે નહિ, માટે જીવ ઈશ્વરને વિષે સમપણું ન આવે એવી રીતની યુક્તિ શિખવી અને એવી રીતનાં જે વચન તેને સાંભળવાં અને સાંખ્યવાળાને એ દૂષણ છે જે, ચોવિશ તત્ત્વ કહ્યાં છે, ને પંચવિશમા પરમાત્મા કહ્યા છે. ને તે ચોવિશ તત્ત્વને મિથ્યા કહ્યાં છે ને પરમાત્માને સત્ય કહ્યા છે, ત્યારે તે પરમાત્માને પામે છે કોણ ? કેમ જે, પામનારા જીવને તત્ત્વથી ભિન્ન કહ્યો નથી. માટે એજે દૂષણ છે તેને ટાળવાને અર્થે મોટા થકી એમ યુક્તિ શિખવી જે, 'એ ચોવિશ તત્ત્વ કહ્યાં તે જીવ વિના હોય નહિ, માટે એ તત્ત્વ ભેળા જ જીવ ઈશ્વરને કહ્યા છે. તે જીવ ઈશ્વર એ તત્ત્વ થકી પૃથક્ છે ને પરમાત્માને પામે છે.' એવી રીતની યુક્તિ શીખવી. અને આ યુક્તિ ન શિખિ હોય ને કોઈ પ્રતિપક્ષી પ્રશ્ન પુછે તો સંશય થાય જે, તત્ત્વ તો મિથ્યા છે. ત્યારે તે પરમાત્માને પામ્યાને અર્થે બ્રહ્મચર્યાદિક ધર્મ કહ્યા છે તથા શ્રવણ, મનન નિદિધ્યાસાદિક સાધન કહ્યાં છે તે શાને અર્થે કહ્યાં છે ? માટે તત્ત્વના [૧]તદાત્મકપણાને પામ્યા જે જીવ ઈશ્વર તેને તત્ત્વરૂપે કરીને કહ્યા છે, પણ એ તત્ત્વ થકી અતિ વિલક્ષણ[૨] છે તે પરમાત્માને પામે છે.' ઈત્યાદિક જે યુક્તિઓ તેને મોટા સંત થકી સાંખ્યવાળાને શિખવી. અને યોગવાળા જે છે તે 'પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ એવા જે મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, રામ, કૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર તેને ધ્યાને કરીને મોક્ષ થાય.' એવી યુક્તિનું ગ્રહણ કરે છે. અને જે સાંખ્યવાળા છે તે જે તે 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।' ઈત્યાદિક શ્રુતિ શાસ્ત્રે કરીને કહ્યું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને અનુભવે કરીને યથાર્થ જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય, એવી યુક્તિનું ગ્રહણ કરે છે. અને એ બેય મત છે તે [૩]સારા છે ને [૪]મોટાએ માન્યા છે, અને એ બેયનું યથાર્થ જો આચરણ કરે તો તે પરમગતિને પામે છે. અને એ બે મત છે તેમાં સાધન સરખાં કહ્યાં છે, પણ ઉપાસનાની જે રીત તે સરખી નથી, ઘણી પૃથક્ છે.''

એવી રીતે વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, ''હવે તો કીર્તન ગાઓ.'' પછી મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક જે પરમહંસ તે વાજીંત્ર લઈને કીર્તન ગાવા લાગ્યા. તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''હવે કીર્તન રાખો, અને એ સાંખ્ય ને યોગ એ બેયનો સિદ્ધાંત તમે કીર્તન ગાયાં ત્યાં સુધી અમે વિચાર્યો છે તે કહીએ તે સાંભળો, જે યોગવાળો છે તેને આત્યંતિક પ્રલયને વિષે જે અક્ષરધામમાં તેજોમય એવી દિવ્યરૂપ ભગવાનની મૂર્તિ રહી છે તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને તેથી ઓરા પ્રકૃતિપુરૂષરૂપ ભગવાન ધ્યાન [૧]કરવા યોગ્ય છે. અને તેથી ઓરા પ્રકૃતિ પુરૂષનાં કાર્ય જે ચોવિશ તત્ત્વ તે રૂપ ભગવાન ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. અને તેથી ઓરા હિરણ્યગર્ભ ને તેથી ઓરા ચોવિશ તત્ત્વથી ઉપજ્યો જે વિરાટ્ તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને તેથી ઓરા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તથા પૃથ્વીને વિષે જે મત્સ્ય, કૂર્મ, નૃસિંહ, વરાહાદિક ભગવાનના અવતાર તથા શાલગ્રામાદિક પ્રતિમાઓ એ સર્વે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, એવું યોગવાળાનું તાત્પર્ય જણાણું, પછી સાંખ્યનો વિચાર ઉપજ્યો ત્યારે તેણે એ આકારમાત્રનું નિરાકરણ કરી નાખ્યું. અને એમ જણાણું જે, 'એ સર્વના વિચારનો કરતલ જે જીવ છે તે જેવો શુદ્ધ કોઈ નથી, માટે જીવનું ધ્યાન કરવું એ ઠીક છે,' એવો જે સાંખ્યનો વિચાર તેને ટાળવાને અર્થે વળી યોગનો વિચાર થયો જે, એ પરાત્પર એવા જે પુરૂષોત્તમ ભગવાન તેનું એ પ્રકૃતિપુરૂષાદિક સર્વેને વિષે અન્વયપણું છે, માટે એ સર્વે ભગવાનજ છે ને દિવ્યરૂપ છે ને સત્ય છે ને ધ્યેય છે. અને એ વાતને દઢ કરવાને અર્થે શ્રુતિ છે જે, 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' 'नेह नानास्ति किञ्चन' તથા इदं हि विश्वं भगवान्वेतरो यतोजगत्स्थान निरोधसंभवाः' એવી રીતનો યોગ માર્ગ છે તેને વિષે પ્રવર્ત્યો જે મુમુક્ષુ તેને કોઈ વિઘ્ન નથી શા માટે જે એ માર્ગ સ્થૂલ છે ને એને વિષે પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ ભગવાનનું આલંબન છે, તે સારૂં જેવો તેવો હોય તે પણ એ માર્ગે કરીને નિર્વિઘ્ન થકો મોક્ષને પામે છે. પણ એ માર્ગમાં એક દોષ છે જે એ સર્વથી પર જે પુરૂષોત્તમભગવાન તેને અને પ્રકૃતિપુરૂષાદિકને અંશઅંશીભાવ આવી જાય છે જે, ભગવાનના અંશ પ્રકૃતિપુરૂષ છે અને તેના અંશ હિરણ્યગર્ભ વિરાટાદિક છે.' એવી રીતે સમજાય તો મોટો દોષ આવે, કાં જે ભગવાન અચ્યુત છે, નિરંશ છે, નિર્વિકાર છે, અક્ષર છે, અખંડ છે, તેને વિષે ચ્યુતભાવ આવે છે ને અંશ અંશીભાવ આવે છે માટે એવો દોષ આવવા દેવો નહિ અને એમ સમજવું જે, એ ભગવાન જેવા તો ભગવાન જ છે, ને બીજા જે પ્રકૃતિપુરૂષાદિક છે તે તો એના ભક્ત છે અને એનું ધ્યાન કરે છે. માટે એ ભગવાનરૂપ છે. જેમ કોઈ મોટા સંત હોય ને તે ભગવાનનું ધ્યાન કરતા હોય, ને તેને ભગવાનરૂપ જાણે છે, તેમ એ પ્રકૃતિપુરૂષાદિક પણ ભગવાનરૂપ છે. અને એ સર્વથી પર જે પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ તેજ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરૂદ્ધરૂપે થાય છે, તથા રામકૃષ્ણાદિક અવતારનું ગ્રહણ કરે છે, તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.' એમ સમજે તો એ યોગમાર્ગ અતિશે નિર્વિઘ્ન છે ને શ્રેષ્ઠ છે. અને સાંખ્યવાળા છે, તેમાં એ દોષ છે જે એ સાંખ્યવાળા હોય તે એમ કહે છે જે, 'અંતઃકરણે કરીને તથા ઈન્દ્રિયે કરીને જે જે ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે તે સર્વ મિથ્યા છે અને અનુભવે કરીને જે ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે તે સત્ય છે.' એવી રીતે આકાર માત્રને મિથ્યા કરે છે તે ભેળે જીવના

કલ્યાણને અર્થે પ્રકટ થયા જે ભગવાન તેના રૂપને પણ મિથ્યા કરે છે, તથા અનિરૂદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ એમના રૂપને પણ મિથ્યા કરે છે, અને નિર્ગુણ એવા જે વાસુદેવ તેનું જ ગ્રહણ કરે છે, એવો એ મોટો દોષ છે. માટે એ સાંખ્યવાળા એમ સમજે તો ઠીક જે, “સાંખ્ય વિચારનું ગ્રહણ કરીને પ્રકૃતિપુરૂષથી જે જે ઉપજ્યું તેને મિથ્યા કરીને પોતાના આત્માને સર્વથી પૃથક્ શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ માનીને તે પછી જીવના કલ્યાણને અર્થે પ્રગટ થયા જે ભગવાન તેના રૂપને સત્ય જાણીને તેનું ધ્યાન કરવું’ એવી રીતે એ બે પ્રકારના જે વિચાર છે તે કોઈક અમારા જેવા મોટા પાસેથી શિખે ત્યારે આવડે, નહિ તો શાસ્ત્રને ભણે સાંભળે પણ આવડે નહિ. અને છે તો એમ જે ‘પ્રથમ સાંખ્ય વિચારે કરીને જે બ્રહ્મરૂપ થયો હોય તેને અર્થે યોગનો ઉપદેશ છે, તે કહ્યું છે જે– [1]ब्रह्माभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति । समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ તથા [1]आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे । कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थं भूतगुणो हरिः ॥ परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्ये उत्तमश्लोकलीलया । गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥

એવી રીતે સાંખ્યવાળાને યોગની અપેક્ષા છે કાં જે એ સાંખ્યવાળો વિચારે કરીને પોતાના આત્માથી વ્યતિરિક્ત જે જે કાંઈ પંચ ઈંદ્રિયો ને ચાર અંતઃકરણે કરીને ભોગવવામાં આવે એવા વિષય ભોગ છે તેને અતિશે તુચ્છ જાણે છે, માટે એ કોઈ પદાર્થને વિષે આશ્ચર્ય પામે નહિ. તથા બંધાય નહિ. અને એની પાસે કોઈ આવીને એમ કહે જે, ‘આ પદાર્થ તો બહુજ રૂડું છે.’ ત્યારે એને એમ વિચારે જે, ‘ગમે તેવું સારૂં હશે પણ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણે કરીને ગ્રહણ કર્યામાં આવે એવું હશે. ને ઈંદ્રિયો અંતઃકરણના ગ્રહણમાં જે આવે તે તો અસત્ય છે, નાશવંત છે,’ એવી એ સાંખ્યવાળાને દૃઢ સમજણ રહે છે. અને પોતાના આત્માને શુદ્ધ જાણે છે એવો જે સાંખ્યવાળો તેને યોગમાર્ગે કરીને ભગવાનની જે ઉપાસના, ધ્યાન, ભક્તિ તે કરવાં. અને એમ ન કરે તો એને વિષે અતિ ન્યૂનતા કહેવાય છે એવી રીતે સાંખ્યશાસ્ત્ર તથા યોગશાસ્ત્ર તેનો જે સનાતન સિદ્ધાંત છે તે અમે યથાર્થ વિચારીને કહ્યો છે. અને જે આધુનિક યોગવાળા ને સાંખ્યવાળા છે તેમણે તો એ બેય માર્ગને બગાડી નાખ્યા છે. જે યોગવાળા છે તે આકારનું સ્થાપન કરવા જાય છે, ત્યારે બીજા જીવના આકાર તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવના આકાર તથા રામકૃષ્ણાદિક અવતારના આકાર તે સર્વેને તુલ્યપણે જાણે છે. અને સાંખ્યવાળા છે તે આકારનું ખંડન કરે છે તે ભેળે તીર્થ, વ્રત, પ્રતિમા, યમ, નિયમ, બ્રહ્મચર્યાદિક ધર્મ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, તથા રામ કૃષ્ણાદિક અવતાર એ સર્વેનું ખંડન કરે છે. માટે આધુનિક જે સાંખ્યવાળા ને યોગવાળા તે બેય માર્ગને મુકીને કુમાર્ગે ચાલ્યા છે તે નારકી થાય છે. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૨॥ ૧૨૮ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, અને ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો, તથા ધોળો ખેશ પહેર્યો હતો, તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી, અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સર્વે પરમહંસ માંહોમાંહી પ્રશ્ન ઉત્તર કરો.” ત્યારે મુનિબાવે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, “આવો સત્સંગનો ને ભગવાનનો યોગ મળ્યો છે, ને બીજા વિકાર સર્વે ટળી ગયા છે, તથા સત્સંગનો ખપ છે, તો પણ માન, ઈર્ષ્યા કેમ રહી જાય છે ?” પછી એનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, [1]“એવો જે છે તેમાં બુદ્ધિ નથી. અને જે બુદ્ધિવાળો છે તે તો પોતામાં જેટલા અવગુણ હોય તેને જાણે, તથા જેટલા ગુણ હોય તેને પણ જાણે, અને બીજામાં જે ગુણ તથા અવગુણ હોય તેને પણ જાણે. અને જે બુદ્ધિવાળો ન હોય તે તો પોતામાં ગુણ જ જાણે પણ અવગુણ હોય તેને તો જાણે નહિ, અને પોતાને સનકાદિક જેવો મોટો જાણે, ને બીજા મોટા હોય તેને પણ પોતાથી ઉતરતા જાણે અને જે બુદ્ધિવાળો હોય તે પોતાના અવગુણને જાણતો હોય જે, ‘મારામાં આટલો અવગુણ છે.’ પછી તેની ઉપર ચાડ રાખીને તે અવગુણને ટાળી નાખે, તથા તે અવગુણને ટાળ્યાની બીજા સંત વાર્તા કરતા હોય તેને હિતકારી માને, માટે એમાં માન, ઈર્ષ્યાદિક કોઈ અવગુણ રહે નહિ, અને કોઈકમાં મોટી બુદ્ધિ જણાતી હોય, ને તે જો પોતાના અવગુણને ન વિચારતો હોય તો તેની વ્યવહારિક બુદ્ધિ જાણવી. અને તે બુદ્ધિ ઉપરથી તો બહુ ચોજાળી જણાય પણ એને બુદ્ધિવાળો ન કહેવાય, તેને તો અતિમૂર્ખ જાણવો, ને એની એ બુદ્ધિ પોતાના મોક્ષના કામમાં આવે નહિ. અને થોડીક બુદ્ધિ હોય ને જો પોતામાં અવગુણ હોય તેને જાણીને તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો એની થોડી બુદ્ધિ પણ મોક્ષને ઉપયોગી થાયછે. અને એનેજ બુદ્ધિવાળો કહીએ. અને જે પોતામાં તો કોઈવારે અવગુણ પરઠે નહિ ને ગુણ જ પરઠે, તેને મૂર્ખ કહીએ, અને પોતામાં અવગુણ પરઠે તેને બુદ્ધિવાળો કહીએ.

પછી શ્રીજીમહારાજે આજ્ઞા કરી જે, “કીર્તન ગાઓ” પછી “સખી આજ મોહન દીઠા રે સેરિયે આવતારે” એ કીર્તન પરમહંસ ગાવા લાગ્યા. ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “હવે કીર્તન રાખો. અને આ કીર્તન ગાયાં તેમાં હેત બહુ છે. તે હેતનો અમે વિચાર કર્યો જે, હેત મોટી વાત છે, અને હેતે કરીને ભગવાનને ભજવા એ ઠીક છે. પણ સારી પેઠે વિચારીને જોયું ત્યારે એમ જણાણું જે, [1]‘હેત છે તેજ ભગવાનની માયા છે, કેમ જે સ્ત્રીઓ પરસ્પર બોલતી હોય, જોતી હોય, સ્પર્શ કરતી હોય તેમાં બીજી રીતનું

હેત છે, અને પુરૂષ હોય ને પરસ્પર બોલે જુએ, સ્પર્શ કરે, તેમાં પણ બીજી રીતનું હેત છે. અને પુરૂષ જે તે સ્ત્રીને જોતો હોય, ને આલિંગન કરતો હોય, તેની વાર્તા સાંભળતો હોય, તેનો સુગંધ લેતો હોય, ને તેની વાર્તા કરતો હોય, તેને વિષે જેવું હેત થાય છે, ને તે સ્ત્રીમાં પુરૂષનું મન આકર્ષણ થઇ જાય છે તેવું પુરૂષને પુરૂષમાં નથી થતું, તથા સ્ત્રી હોય ને પુરૂષને જોતી હોય, આલિંગન કરતી હોય, ઈત્યાદિક પુરૂષના સંબંધે કરીને સ્ત્રીને હેત જેવું પુરૂષમાં થાય છે ને તેનું મન પુરૂષમાં સમગ્રપણે ખેંચાઇ જાય છે તેવું સ્ત્રીને સ્ત્રીમાં નથી થતું. માટે જે થકી જગતનો પ્રવાહ છે ને જે જીવને સંસૃતિ ને બંધનની કરનારી છે એવી જે ભગવાનની માયા તેજ હેતરૂપ છે. પછી એમ વિચાર થયો જે, 'શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય છે તે બીજે ઠેકાણેથી મિથ્યા કરીને એક ભગવાનમાંજ આત્યંતિક સુખ જાણીને જોડ્યા હોય તો તો ઠીક છે. તે માયા નથી.' પછી વળી તેમાં પણ વિચાર થયો જે એ પણ ઠીક નહિ, કાં જે, ભગવાનના રૂપ કરતાં અધિક રૂપ, અધિક સ્પર્શ, અધિક રસ, અધિક ગંધ, અધિક શબ્દ તે બીજાને વિષે જણાય તો ભગવાનને મુકીને તેને વિષે હેત થઈ જાય. [૧]જેમ સોળ હજાર ને એકસો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તે જન્માંતરે અપ્સરાઓ હતી, તેણે બ્રહ્મા પાસે વર માગ્યો જે, 'હે મહારાજ ! અમે દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય, એ સર્વેનો સ્પર્શ કર્યો છે, પણ જે નારાયણ પુરૂષ છે તેનો પતિભાવે સ્પર્શ નથી કર્યો. માટે એવી કૃપા કરો જે એ અમારા પતિ થાય.' પછી બ્રહ્માએ કહ્યું જે, 'તમે તપ કરો, તમારા પતિ નારાયણ થશે. ત્યારે તેમણે ઘણું તપ કર્યું પછી તેમની ઉપર અષ્ટાવક્રઋષિ તથા નારદમુનિ તેપણ પ્રસન્ન થયા, ને વર આપ્યો જે તમારા પતિ નારાયણ થશે.' એવી રીતે જન્માંતરે ઘણુંક તપ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પામી હતી, પણ જો ભગવાન કરતાં સાંબને વિષે અધિક રૂપ દીઠું તો તેમાં મોહ પામી. માટે જેની એક મતિ રહેતી ન હોય તેને પંચ ઈંદ્રિયોના વિષયના સુખ સંબંધે કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે ઠીક નહિ. અને જેની મતિ એકની એક નિસ્તર્કપણે રહ્યા કરે તેને તો ઠીક છે. અને જેને બુદ્ધિ હોય તેને ભગવાનમાં હેત કેમ કરવું તો, જે ચોવિશ તત્ત્વ છે તે થકી પોતાના જીવને પૃથક્ જાણવો, ને તે જીવને વિષે ખુંતીને રહી જે પંચઈંદ્રિયોની વૃત્તિઓ તેને ઉખાડી નાખીને ઈંદ્રિયોની વૃત્તિ વિના જીવ સત્તાપણે રહ્યા થકા નિર્ગુણપણે કરીને જેટલું ભગવાનમાં હેત થાય તેટલું કરવું. તે નિર્ગુણપણું તે શું ? જે દશ ઇન્દ્રિયો તે રજોગુણની સંપત્તિ છે, અને અંતઃકરણ ને દેવતા તે સત્વગુણની સંપત્તિ છે, અને પંચભૂત ને પંચવિષય તે તમોગુણની સંપત્તિ છે. તે એ ત્રણ ગુણની સંપત્તિઓ ને ત્રણ ગુણ તેને પૃથક્ માનીને કેવળ જીવસત્તાએ કરીને રહે તેને નિર્ગુણ કહીએ. એવો નિર્ગુણ થઈને ભગવાનમાં હેત કરવું. તે કહ્યું છે જે,

''नैर्गुणस्था रमन्ते स्म गुणानुकथने हरेः * તથા परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्ये उत्तमश्लोकलीलया । गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥

અને એવી રીતના જે જ્ઞાની છે તે ક્ષેત્ર ને ક્ષેત્રજ્ઞના રૂપને જાણીને પોતે ક્ષેત્રજ્ઞરૂપે થઈને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે. તે ક્ષેત્ર તે શું ? તો સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ, તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા. એ સર્વે ક્ષેત્ર છે. તે ક્ષેત્રને પોતાના આત્માથી પૃથક્ જાણે છે જે, 'એ મારે વિષે કોઇ દિવસ હોય નહિ, હું તો એનો જાણનારો છું. ને અતિશુદ્ધ છું, અરૂપ છું, અલિંગ છું, ચેતન છું, અને એ ક્ષેત્ર તો અતિ મલિન છે, જડ છે, નાશવંત છે.' એમ દઢપણે સમજીને ને એ સર્વથી વૈરાગ્યને પામીને સ્વધર્મ સહિત જે ભગવાનને વિષે ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકી ભક્તિ કહીએ અને એને જ્ઞાની કહીએ. અને એ જે જ્ઞાની તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. તે ભગવાને કહ્યું છે જે– [૨]तेषां ज्ञानी नित्य युक्त एक भक्तिर्विशिष्यते । उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥

એમ સમજીને ઈંદ્રિયો, અંતઃકરણ, વિષય એ સર્વેનાં જે મૂળ તે જીવમાંથી ઉખેડી નાખીને ભગવાનને વિષે હેત કરવું એજ ઠીક છે. અને જ્યાં સુધી એનાં મૂળ ઉખાડી નાખ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી એ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણે કરીને ભગવાનનાં દર્શન સ્પર્શનાદિકરૂપ જે કામ તે લેવું પણ એને પોતાનાં હેતુ ન માનવાં, અને વૈરી માનવાં, અને એનો ગુણ ન લેવો જે, 'એ ભગવાનની ભક્તિને વિષે ઉપકાર કરે છે.' કેમ જે, નેત્રે કરીને ભગવાનનાં દર્શન થાય છે, શ્રવણે કરીને ભગવાનની કથા સંભળાય છે, ત્વચાએ કરીને ભગવાનનો સ્પર્શ થાય છે, નાસિકાએ કરીને ભગવાનની માળા ને તુલસીનો સુગંધ લેવાય છે, મુખે કરીને ભગવાનનાં કથા કીર્તન કહેવાય છે, તથા જિહ્વાએ કરીને ભગવાનની પ્રસાદીનો રસ લેવાય છે, ઈત્યાદિક ભગવાનની ભક્તિને વિષે ઉપયોગી છે. એમ સમજીને એનો ગુણ ન લેવો ને એનો વિશ્વાસ ન કરવો, એને તો વૈરી જ જાણવાં કાં જે શું જાણીએ એ ભગવાનનાં દર્શનસ્પર્શનાદિકે કરીને સુખ માનતા થકા સ્ત્રીયાદિકના દર્શનસ્પર્શનાદિકે કરીને જ સુખ મનાવી દે તો ભૂંડું થાય. માટે એ પંચઈંદ્રિયો રૂપ શત્રુને કેદમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિરૂપ કામ લેવું. જેમ કોઇ રાજાએ પોતાના શત્રુને પકડ્યો હોય તેને બેડીમાં બાંધી રાખીને કામ કરાવે પણ છુટો મેલે નહિ ને વિશ્વાસ પણ કરે નહિ, અને જો તેને છુટો મેલે ને વિશ્વાસ કરે તો તે રાજાને તે વૈરી નિશ્ચય મારે, તેમ જો ઈંદ્રિયોરૂપ વૈરીનો વિશ્વાસ કરે ને છુટા મુકે ને કેદમાં ન રાખે તો એને નિશ્ચય ભગવાનના માર્ગ થકી પાડી નાખે છે, માટે એનો વિશ્વાસ ન કરવો. અને વળી જેમ ઈંગ્રેજ કોઈક ગુનેગારને પકડે છે ત્યારે તેને પાંજરામાં ઉભો રાખીને પુછે છે પણ છુટો મુકતો નથી, ને તેનો વિશ્વાસ કરતો નથી. તેમ એ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને પંચવર્તમાનના નિયમરૂપ જે પાંજરૂં તથા બેડી તેમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરાવવી

પણ એને વિષે ગુણ ન લેવો, શત્રુભાવ જ રાખવો. અને જો એમને ભક્તિમાં ઉપયોગી માનીને હેતુમાને ને એનો ગુણ લે તો ભગવાનનાં દર્શનસ્પર્શનાદિકને વિષે સુખ મનાવતે થકે જો સ્ત્રીયાદિકને વિષે કાંઈક સુખ મનાવી દે તો એનું કર્યું કારવ્યું સર્વે વ્યર્થ થઈ જાય. જેમ ઝાઝો દારૂનો ઢગલો હોય ને તેમાં એક અગ્નિનો તણખો પડ્યો હોય તો તે દારૂ સર્વે ભસ્મ થઈ જાય છે. તેમ એનું કાંઈ ઠેકાણું રહેતું નથી, માટે કેવળ આત્મરૂપ થયે થકે જે ભગવાનને વિષે હેત થાય તે ઠીક છે. એમ અમારો સિદ્ધાંત છે, અને એવી રીતે જે ભગવાનમાં હેત કરે છે તે અમને ગમે છે. અને એમ પણ વિચાર કરવો જે, ભગવાનમાં જેવું રૂપ છે તેવું બીજે નથી, અને જેવો ભગવાનનો સ્પર્શ છે તેવો બીજે નથી, અને જેવો ભગવાનમાં સુગંધ છે તેવો બીજે નથી, અને ભગવાનના શ્રવણમાં જેવું સુખ છે તેવું બીજે નથી, અને જેવો ભગવાનમાં રસ છે તેવો બીજે નથી. એમ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને લોભ દેખાડીને બીજા વિષયથી પાછાં વાળવાં એ પણ સમજણ ઠીક છે.''

ત્યારે સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''હે મહારાજ ! આ જે સર્વે વિચાર તે કયા સ્થાનકે રહીને કરવો ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''પોતાના હૃદયને વિષે એમ વિચાર કરે જે, સ્થૂલદેહ, સૂક્ષ્મદેહ, કારણદેહ, એ હું નહિ, જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા હું નહિ, અને પંચ જ્ઞાન ઈંદ્રિયો ને પંચ કર્મ ઈંદ્રિયો ને ચાર અંતઃકરણ ને એમના દેવતા એ સર્વે હું નહિ, હું તો એ સર્વેથી પૃથક્ છું ને ચૈતન્ય છું ને ભગવાનનો ભક્ત છું.' અને ઈંદ્રિયો અંતઃકરણ કાંઈક ચાળા કરે તો એને કહેવું જે, 'કેમ તારે તે એક ભગવાનનું જ રૂપ જોવું છે કે બીજાનું પણ જોવું છે ? ને કેવળ ભગવાનનો શબ્દ સાંભળવો છે તથા ગંધ લેવો છે કે બીજાનો પણ શબ્દ સાંભળવો છે ને ગંધ લેવો છે ? અને જો ભગવાન વિના બીજા વિષયમાં તું જઈશ તો તારે મારે શું છે ભાઈ ? તું કોણ ને હું કોણ ? તારે મારે લેવું દેવું નથી. તમે કરશો તે તમે ભોગવશો.' એમ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને કહીને પછી ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જે, 'હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે ભક્તવત્સલ ! હે દયાનિધે ! આ ઈંદ્રિયો અંતઃકરણનો વાંક છે, ને હું તો એથી નોખો છું, ને એ તો મારા શત્રુ છે, માટે એ થકી મારી રક્ષા કરજો.' એમ નિરંતર પ્રાર્થના કર્યા કરવી. ને પોતાને ક્ષેત્રજ્ઞ, ચૈતન્યરૂપ માનીને ભગવાનને વિષે હેત ભક્તિ કરવી. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૩॥ ૧૨૯ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા, અને ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો, તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો, તથા ઝીણી ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને હસ્તકમળને વિષે તુલસીની માળા ફેરવતા હતા, અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, ''સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો.'' ત્યારે મુનિબાવે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પુછ્યો જે, ''પ્રથમ તો ભગવાનનો નિશ્ચય હોય ને ભજનસ્મરણ કરતો હોય અને પછી ભગવાનનાં મનુષ્ય ચરિત્ર દેખીને તે નિશ્ચયમાં સંશય થઈ જાય છે તેનું શું કારણ છે ?'' પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામી કરવા લાગ્યા પણ થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ ઝાઝીવાર વિચારી રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, ''એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, [૧]વેદ, પુરાણ, મહાભારત, સ્મૃતિઓ, ઇત્યાદિક જે શાસ્ત્ર તેને વિષે ભગવાનનું સનાતન અનાદિ દિવ્ય એવું જે મૂળરૂપ પોતાના અક્ષરધામમાં રહ્યું છે, તે કહ્યું છે જે, ભગવાન કેવા છે ? તો આ ચક્ષુ ઈંદ્રિયે કરીને દીઠામાં આવે છે જે યત્કિંચિત્રૂપ તે જેવું તેમનું રૂપ નથી, અને શ્રવણે કરીને સાંભળ્યામાં આવે છે જે કાંઈ શબ્દમાત્ર, તે જેવો એ ભગવાનનો શબ્દ નથી, અને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શમાં આવે છે જે સ્પર્શ. તે જેવો એનો સ્પર્શ નથી, અને નાસિકાએ કરીને સુંઘ્યામાં આવે છે, જે સુગંધ, તે જેવો એનો સુગંધ નથી, અને જીહ્વાએ કરીને વર્ણન કર્યામાં આવે એવા પણ એ ભગવાન નથી, અને મનના સંકલ્પમાં આવે એવા નથી, તથા ચિત્તના ચિંતવનમાં આવે એવા નથી, તથા બુદ્ધિના નિશ્ચયમાં આવે એવા નથી, તથા અહંકારે કરીને અહંપણું ધરાય એવા નથી જે 'એ ભગવાનનો હું છું ને એ મારા છે.' એવી રીતે ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને અગોચર એ ભગવાન રહ્યા છે. અને એ ભગવાનનું જેવું રૂપ છે તેવું આ બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્માદિક સ્તંબપર્યંત કોઈનું રૂપ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. તથા એનો જેવો શબ્દ છે તેવો બીજો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો શબ્દ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. અને એ ભગવાનનો જેવો સુગંધ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો સુગંધ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. તથા એ ભગવાનનો જેવો સ્પર્શ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો સ્પર્શ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. તથા એ ભગવાનમાં જેવો રસ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો રસ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. અને એ ભગવાનનું જેવું ધામ છે તેવું સ્થાનક આ બ્રહ્માંડમાં કોઈ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. તે સપ્તદ્વીપ ને નવ ખંડમાં જે જે સ્થાનક છે તથા મેરૂ ઉપર ઘણીક શોભાએ યુક્ત બ્રહ્માદિકનાં સ્થાનક છે તથા લોકલોકાચળને વિષે ઘણાંક સ્થાનક છે, તથા ઈન્દ્ર, વરૂણ, કુબેર, શિવ, બ્રહ્મા, એનાં જે સ્થાનક છે તથા બીજાં પણ ઘણાંક સ્થાનક છે, એ સર્વે માંહીલું એવું એકે સ્થાનક નથી જે જેની ભગવાનના ધામને ઉપમા થાય. અને એ ભગવાનના ધામને વિષે રહ્યા જે ભગવાનના ભક્ત તેને જેવું સુખ છે

તેવું આ બ્રહ્માંડમાં કોઈ સુખ છે નહિ જેની એને ઉપમા દઈએ. અને એ ભગવાનનો જેવો આકાર છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો આકાર નથી જેની એને ઉપમા દઈએ. કેમ જે આ બ્રહ્માંડમાં જેટલા પુરૂષપ્રકૃતિ થકી ઉત્પન્ન થયા જે આકાર તે સર્વે માયિક છે. અને ભગવાન છે તે દિવ્ય છે ને અમાયિક છે, માટે એ બેયને વિષે અતિશય વિલક્ષણપણું છે તે સારૂં એને ને એને સાદશ્યપણું કેમ થાય ? જેમ મનુષ્યને કહીએ જે, 'આ માણસ ભેંસ જેવો છે, સર્પ જેવો છે, ચરકલા જેવો છે, ગધેડા જેવો છે, કુતરા જેવો છે, કાગડા જેવો છે, હાથી જેવો છે,' એવી ઉપમા મનુષ્યને સંભવે નહિ, કેમ જે, મનુષ્ય થકી એ બીજા જે સર્વે તે વિજાતીય છે અને મનુષ્ય મનુષ્યમાં પણ અતિશે સાદશ્યપણું નથી જેની ઉપમા એમ દઈએ જે આ તે આ જેવોજ છે, અને જો તે તે જેવો જ હોય તો તેની ઓળખાણ કેમ થાય ? માટે મનુષ્ય મનુષ્ય સજાતિ છે તેને વિષે પણ સાદશ્યપણું અત્યંત છે નહિ. જુવોને આ ભગો મુળો બે સરખા કહેવાય છે પણ ઝાઝા દિવસ ભેગા રહીએ તો ઓળખાઈ જાય જે, 'આ ભગો છે ને આ મુળો છે.' માટે જો વિલક્ષણતા ન હોય તો ઓળખાય કેમ ? માટે મનુષ્ય મનુષ્યમાં પણ અતિ સાદશ્યપણું નથી તો માયિક અમાયિકને વિષે સાદશ્યપણું કેમ આવે ? જેની ઉપમા ભગવાનને દઈએ, તથા ભગવાનના ધામને દઈએ. કાંજે 'એ ભગવાન[1] છે તે ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને અગોચર છે' એમ સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તે એ ભગવાન જ્યારે જીવને પોતાનું દર્શન દેવાને ન ઈચ્છે ત્યારે તો આવી રીતે દિવ્યરૂપ અગોચર થકા પોતાના અક્ષરધામને વિષે રહ્યા છે. અને એ ભગવાન મહારાજાધિરાજ છે, ને દિવ્યરૂપ એવી જે અસંખ્ય સમૃદ્ધિ તથા અસંખ્ય પાર્ષદ તેણે યુક્ત છે, ને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, જેમ આ લોકમાં કોઈક મોટો ચક્રવર્તી રાજા હોય તેનું સૂર્યના ઉદય અસ્ત સુધી રાજ્ય હોય અને તે જ રાજા પોતાના તપને બળે કરીને દેવતાના જેવાં ઐશ્વર્યને પામ્યો હોય ને સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રિલોકીના રાજ્યને કરતો હોય, જેમ અર્જુન હતા તે એને એ દેહે કરીને સ્વર્ગને વિષે ઈન્દ્રાસનને ઉપર કેટલાંક વર્ષ સુધી રહ્યા તથા નહૂષ રાજા પણ ઈન્દ્ર થયો હતો, એવો જે પ્રતાપી ચક્રવર્તી રાજા તેને ઘેર જેટલાં ગામ છે તેની ગણતી થાય નહિ, એતો અસંખ્ય છે તથા ગામ ગામના જે પટેલ તેની પણ ગણતી નથી, અને તે ગામ ગામના અસંખ્ય પટેલ તે એના દરબારમાં અરજ કરવા આવતા હોય, અને તે રાજાના ધન, માલ, ભોગ, સ્થાનક, સમૃધ્ધિ તે પણ ગણતીમાં આવે નહિ, તેમ એ ભગવાન અસંખ્ય કોટિ જે બ્રહ્માંડરૂપ ગામ તેના રાજાધિરાજ છે. અને એ બ્રહ્માંડરૂપ જે ગામ તેના મુખ્ય પટેલ તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ છે. જેમ એક ગામમાં એક પટેલ મોટો હોય. તેને તે ગામની સર્વે પ્રજા તે આવીને નમે, ને આજ્ઞામાં રહે, ને તે પટેલ રાજાને નમે, તેમ બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ છે તે મોટેરા છે, ને બીજા જે બ્રહ્માંડમાં દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, ઋષિ, પ્રજાપતિ તે એને ભજે છે ને આજ્ઞામાં રહે છે, ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તે ભગવાન પુરૂષોત્તમને ભજે છે ને આજ્ઞામાં વર્તે છે. તે એ બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડના જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ તે ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે જે, "હે મહારાજ ! કૃપા કરીને તમે અમારા બ્રહ્માંડમાં પધારો.' જેમ કોઈ ગામનો પટેલ હોય તે ચક્રવર્તી રાજા આગળ જઈને પ્રાર્થના કરે જે, 'હે મહારાજ ! હું ગરીબ છું તે તમે મારે ઘેર પધારો. મારાથી જેવી તમારી ચાકરી બની આવશે તેવી કરીશ.' તેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તે એ ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે જે, 'હે મહારાજ ! તમે અમને દયા કરીને દર્શન દ્યો ને અમારા બ્રહ્માંડમાં પધારો.' ત્યારે એ જે ભગવાન તે બ્રહ્માંડમાં દેહનું ધારણ કરે છે, તે જ્યાં જેવું કાર્ય ત્યાં તેવા દેહનું ધારણ કરે છે ને તેવી રીતે જ વર્તે છે જો દેવમાં દેહ ધારણ કરે છે તો દેવના જેવીજ ચેષ્ટા કરે છે તથા પશુના દેહનું ધારણ કરે છે ત્યારે તે પશુની પેઠેજ વર્તે છે. જેમ વરાહરૂપ ભગવાને ધાર્યું ત્યારે સુંઘીને પૃથ્વીને ખોળી કાઢી, તથા હયગ્રીવરૂપે થયા ત્યારે ઘોડાની પેઠે ફુંફાડા મારવા માંડ્યા, તથા મત્સ્ય-કચ્છાદિક જળજંતુનો દેહ ધારણ કર્યો ત્યારે જળમાંજ ફર્યા પણ પૃથ્વીમાં ન ફર્યા, તથા નૃસિંહ રૂપે થયા ત્યારે સિંહની પેઠેજ વર્ત્યા પણ મનુષ્યના જેવી ચેષ્ટા ન કરી, અને એ ભગવાન મનુષ્યના દેહને ધારણ કરે છે ત્યારે મનુષ્યના જેવીજ ક્રિયા કરે છે, તે જ્યારે સત્યયુગ હોય ત્યારે મનુષ્યને લાખ વર્ષની આવરદા હોય ત્યારે એ ભગવાન પણ લાખ વર્ષજ દેહ રાખે, અને તે સત્યયુગનાં માણસ મનોવાંછિત ભોગને ભોગવે ત્યારે ભગવાન પણ તેમજ ભોગને ભોગવે પણ અધિકપણે ન વર્તે. અને ત્રેતાયુગમાં દેહ ધારણ કરે ત્યારે માણસને દશહજાર વર્ષની આવરદા હોય ત્યારે ભગવાન પણ તેટલાજ વર્ષ દેહ રાખે. અને દ્વાપરયુગમાં હજાર વર્ષની આવરદા હોય ને દશહજાર હાથીનું બળ માણસમાં હોય છે ત્યારે ભગવાનનું પણ એટલું બળ ને એટલી આવરદા હોય છે. અને કળિમાં દેહ ધારણ કરે ત્યારે કળિ પ્રમાણે આયુષ્ય ને બળ તેનું ભગવાન ધારણ કરે છે. અને જેમ બાળક ગર્ભમાં આવે ને તે ગર્ભ વૃદ્ધિને પામે પછી જન્મે છે, બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ અવસ્થા થાય છે ને મૃત્યુને પામે છે, તેમજ ભગવાન પણ એવીજ મનુષ્યની ચેષ્ટા કરે છે. અને જેમ મનુષ્યમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન, સ્નેહ, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, રાગ, મોહ, સુખ, દુઃખ, ભય, નિર્ભય, શૂરતા, કાયરતા, ભૂખ, તરસ, આશા, તૃષ્ણા, નિદ્રા, પક્ષપાત, પારકું, પોતાનું, ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઈત્યાદિક સ્વભાવ છે, તેમ તેવાજ એ સર્વે સ્વભાવ મનુષ્ય દેહને ભગવાન ધારે ત્યારે તેમાં જણાય છે, તે એ મનુષ્ય સ્વરૂપ પણ ભગવાનનું સર્વ શાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે અને મૂળ જે દિવ્યરૂપ છે તેનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તે એ બેયરૂપનું જેણે યથાર્થ શ્રવણ મનન કરીને દઢ નિશ્ચય કર્યો હોય તેને તો કોઈ રીતે સંશય થાય નહિ. અને જેને આવી રીતની

સમજણમાં કસર હોય તેને ભગવાનમાં સંશય થાય છે, અને એજ દિવ્યરૂપ એવા ભગવાન મનુષ્યના દેહનું ધારણ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યના જેવા સ્વભાવે યુક્ત વર્તતા હોય, પણ જે બુધ્ધિવાન હોય તેને એમ જણાય ખરૂં જે, એમાં કામ છે તે બીજા મનુષ્યના જેવો નથી. તથા ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન ઈત્યાદિક મનુષ્યના સ્વભાવ તે એ ભગવાનમાં છે પણ બીજા માણસ જેવા તો નથી,' એમાં કાંઈક દિવ્ય ભાવ છે તે બુદ્ધિવાનના જાણ્યામાં આવે છે, તેણે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય કરે છે. ⁵જેમ શંકરાચાર્યે શૃંગારરસની વાર્તા જાણ્યાને અર્થે રાજાના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, ત્યારે તે રાજાના જેવાજ સર્વે શૃંગારિક ભાવ ને દેહની ચેષ્ટા તો હતી, પણ તે રાજાની રાણી બુદ્ધિવાળી હતી તેણે એમ જાણ્યું જે, 'મારા ધણીમાં આવો ચમત્કાર ન હતો, માટે આ દેહને વિષે કોઈક બીજે જીવે પ્રવેશ કર્યો છે.' તે મનુષ્યરૂપ એવા જે તે ભગવાન તેને વિષે દિવ્યભાવ જણાય છે તેણે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થાય છે. ત્યારે તમે કહેશો જે, 'કાંઈક દિવ્યભાવ જાણ્યામાં આવ્યો તેણે કરીને મનુષ્યને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થયો, ત્યારે ઘણો દિવ્યભાવ જણાવે તો તો બહુ માણસને નિશ્ચય થાય.' તો એનું તો એમ છે જે, આ સૂર્ય છે તેને સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે જે, 'એ નારાયણ છે,' ને તે એ સૂર્ય સર્વે મનુષ્યને દ્દષ્ટિગોચર પણ છે ને નિત્ય એનું દર્શન મનુષ્ય માત્ર કરે છે, તો પણ એને દર્શને કરીને મનુષ્યને પોતાના કલ્યાણનો નિશ્ચય નથી થતો જે, 'મારૂં કલ્યાણ થયું' અને મનુષ્યપણે રહ્યા જે રામકૃષ્ણાદિક અવતાર તથા નારદ શુકાદિક સંત તેનાં દર્શન કરીને મનુષ્યને એમ નિશ્ચય થાય છે જે 'મારૂં કલ્યાણ નિશ્ચય થયું અને હું કૃતાર્થ થયો છું' અને તે ભગવાન ને સંત તેમાં તો કાંઈ પ્રકાશ છે નહિ, દીવો કરીએ ત્યારે તેનાં દર્શન થાય છે, તો પણ એવો કલ્યાણનો નિશ્ચય થાય છે. તથા અગ્નિ છે, તે પણ સાક્ષાત્ ભગવાન છે, કાં જે ભગવાને કહ્યું છે :-

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणीनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

એવો જે અગ્નિ તેનાં પણ સર્વને દર્શન છે, પણ મનુષ્યને કલ્યાણનો નિશ્ચય થતો નથી. અને ભગવાનને ને સંતને દર્શને કરીને થાય છે, તેનું શું કારણ છે જે, ''મનુષ્યને ને સૂર્ય અગ્નિને વિજાતિપણું છે'' માટે એને દર્શને કરીને કલ્યાણનો નિશ્ચય નથી થતો, કાં જે એ અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તો બળી મરે. તથા સૂર્ય છે તેને કુંતાજીએ દુર્વાસાના આપેલા મંત્રે કરીને તેડ્યા ત્યારે તે સૂર્ય કુંતાજી પાસે આવ્યા તે મનુષ્યરૂપે જેવાં કુંતાજી હતાં તેવાજ સૂર્ય થઈને આવ્યા ત્યારે તેના અંગસંગનું સુખ આવ્યું ને કર્ણરૂપ ગર્ભ રહ્યો, પણ જેવા સૂર્ય પ્રકાશવાન છે તેવા પ્રકાશે સહિત આવ્યા હોત તો કુંતાજી બળી મરત ને સ્પર્શનું સુખ પણ ન આવત. તથા સત્રાજીત યાદવ પાસે સૂર્ય આવતા તે પણ માણસ જેવા થઈને આવતા. અને જ્યારે સૂર્ય કુંતાજી પાસે તથા સત્રાજીત પાસે આવ્યા ત્યારે શું આકાશમાં નહોતા ? આકાશમાં પણ હતા ને બીજે રૂપે એના એજ સૂર્ય કુંતાજી ને સત્રાજીત પાસે આવ્યા. અને જેવો સૂર્યનો પ્રકાશ છે તે સર્વે એમાં છે ખરો પણ તેનો સંકોચ કરીને માણસ જેવા થઈને આવ્યા છે તેમ એ જે ભગવાન છે તે પોતે પોતાના દિવ્યભાવ સહિતજ જીવને જો દર્શન આપે તો મનુષ્યને ઠીક ન પડે અને એમ જાણે જે, 'આ તે શું ભૂત હશે કે શું હશે ?' માટે એ ભગવાન પોતાના ઐશ્વર્યનો સંકોચ કરીને મનુષ્ય જેવા જ થઈને દર્શન આપે છે, અને પોતે પોતાના ધામમાં પણ વિરાજમાન છે ત્યારે તે મનુષ્યને દર્શનમાં, સ્પર્શમાં તથા નવ પ્રકારની ભક્તિ કર્યામાં આવે છે. અને જો ભગવાન મનુષ્ય જેવા ન થાય ને દિવ્યભાવે વર્તે, તો મનુષ્યને પોતામાં હેત થાય નહિ ને સુવાણ ન પડે. શા માટે તો મનુષ્યને મનુષ્યને વિષે હેત થાય છે ને સુવાણ થાય છે, પણ પશુને ને મનુષ્યને હેત ને સુવાણ થતી નથી, અને પશુ પશુને પરસ્પર હેત ને સુવાણ થાય છે, કેમ જે, સજાતિ સજાતિમાં હેત થાય પણ વિજાતિમાં હેત થાય નહિ. તેમ ભગવાન પોતાના દિવ્યભાવનો સંકોચ કરીને પોતાના ભક્તને પોતામાં હેત થાય તે સારૂં માણસ જેવાજ ભગવાન થાય છે, પણ દિવ્યભાવ જણાવતા નથી, અને દિવ્યભાવ જણાવે તો વિજાતિપણું થાય, માટે ભક્તને પોતામાં હેત ને સુવાણ થાય નહિ, તે સારૂં મનુષ્યરૂપે એ ભગવાન થાય છે ત્યારે પોતાનો દિવ્યભાવ છે તેને છુપાવી રાખવો તે ઉપરજ પોતાની દ્દષ્ટિ રહે છે, અને છુપાવતે છુપાવતે કદાચિત્ પોતે કોઈક કાર્યમાં ઉતાવળા થઈ જાય છે ત્યારે દિવ્યભાવ જણાઈ આવે છે, અને ક્યારેક પોતે પોતાની ઈચ્છાએ કરીને પણ પોતાના કોઈ ભક્તને જણાવે છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભીષ્મને મારવાને ઉતાવળા થયા, ત્યારે મનુષ્યભાવ ભૂલી ગયા ને પોતામાં દિવ્યભાવ આવ્યો તેણે કરીને પોતાના ભારને પૃથ્વી સહન કરવા સમર્થ ન થઈ, તથા અર્જુનને દિવ્યભાવ દેખાડ્યો તે પોતાની ઈચ્છાએ દેખાડ્યો, પણ તે દિવ્યભાવે કરીને અર્જુનને સુખ ન થયું ને બહુ વ્યાકુળ થઈ ગયા. પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાનું મનુષ્યપણે દર્શન અર્જુનને આપ્યું ત્યારે અર્જુનને સુખ થયું ત્યારે કહ્યું જેઃ-

दृष्टवेदं मानुषं रुपं तव सौम्यं जनार्दन ! । इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥

માટે મનુષ્યપણે કરીને ભગવાન વર્તે તોજ જીવને સાનુકુળ પડે, નહિ તો ન પડે તે સારૂં એ ભગવાન મનુષ્યપણે વર્તે છે ત્યારે જે આવી રીતે નથી સમજતો તેને મનુષ્યભાવ દેખીને અવડું પડે છે. અને જો એ ભગવાન દિવ્યભાવેજ વર્તે તો મન-વાણીને અગોચર હોય તે જીવના જાણ્યામાં આવે નહિ. માટે એ બે પ્રકારે ભગવાનને શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. તેવી રીતે જેણે યથાર્થ જાણ્યા હોય તેને સંશય

ન થાય, અને જો એમ ન સમજે તો સંશય જરૂર થાય. અને જે એમ કહે છે જે, 'મેં ભગવાનને જાણ્યા છે ને મને નિશ્ચય છે,' અને જો તે આ વાતને સમજ્યો નથી તો તેનો નિશ્ચય કાચો છે. જેમ કોઇક પુરૂષ શ્લોક શિખ્યો હોય તથા કીર્તન શિખ્યો હોય ને તેને પુછીએ જે, 'તને આ શ્લોક તથા કીર્તન આવડ્યો ?' 'ત્યારે કહે જે,' આવડ્યો. ને કંઠથી મુખપાઠે કહી દેખાડે. પણ પછી થોડાક દિવસ થાય ત્યારે તે શ્લોક કીર્તનને ભુલી જાય. ત્યારે એ તે શું જે એને જ્યારે એ શિખ્યો હતો ત્યારે જ એ એને એટલો આવડ્યો નહોતો, કેમ જે શ્રવણ મનને કરીને એનો દૃઢ અભ્યાસ થઈને એના જીવમાં એ શ્લોક કીર્તન ચોટી નહોતો ગયો. અને કોઇક વાતનો બાળકપણામાંજ એવો અધ્યાસ થયો છે તો એ યુવાન થાય, વૃદ્ધ થાય તો પણ તે વાતનું જ્યારે કામ પડે ત્યારે સાંભરી આવે છે, તેમ એને ભગવાનનો નિશ્ચય કર્યો હતો ત્યારેજ એના નિશ્ચયમાં કસર રહી ગઈ હતી. અને જો કસર ન રહી હોત ને આવી રીતે પ્રથમથી જ શ્રવણ કરીને ને તેનું મનન કરીને તેનો દૃઢ અધ્યાસ એના જીવમાં થયો હોત તો એને કોઇ દિવસ સંશય થાત જ નહિ." **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૪॥ ૧૩૦**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણ વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટાને વિષે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો, ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી, ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો, ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે માન સારૂં છે ને કયે ઠેકાણે સારૂં નથી ને કયે ઠેકાણે નિર્માનીપણું સારૂં છે ને કયે ઠેકાણે સારૂં નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સત્સંગનો દ્રોહી હોય ને પરમેશ્વરનું ને મોટા સંતનું ઘસાતું બોલતો હોય તેની આગળ તો માન રાખવું તેજ સારૂં છે. અને તે ઘસાતું બોલે ત્યારે તેને તીખા બાણ જેવું વચન મારવું પણ વિમુખની આગળ નિર્માની થવું નહિ તેજ રૂડું છે. અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતની આગળ તો જે માન રાખવું તે સારૂં નથી. ને તેની આગળ તો માનને મુકીને દાસાનુદાસ થઈને નિર્માનીપણે વર્તવું તેજ રૂડું છે." **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૫॥ ૧૩૧ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણ વદિ ૯ નવમીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજી મહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા, ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો, ને ધોળે અંગરખે સહિત ગરમપોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી, ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો, ને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી, ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે ઝાઝીવાર સુધી વિચાર કર્યો ને સર્વે શાસ્ત્રમાં નજર ફેરવીને જોયું ત્યારે એમ જણાયું જે, "શ્રીકૃષ્ણ જેવો અવતાર સર્વ શક્તિએ યુક્ત બીજો કોઇ નથી થયો." કેમ જે, બીજી જે સર્વે પોતાની અનંત મૂર્તિઓ ભિન્નભિન્નપણે રહી છે તે સર્વેનો ભાવ શ્રીકૃષ્ણભગવાને પોતાને વિષે દેખાડ્યો. કેવી રીતે તો પ્રથમ પોતે દેવકીથકી જન્મ્યા ત્યારે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ધારીને ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન દીધું તેણે કરીને લક્ષ્મીપતિ જે વૈકુંઠનાથ તેનો ભાવ પોતામાં જણાવ્યો, તથા માતા યશોદાને પોતાના મુખમાં વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું તેણે કરીને સહસ્રશીર્ષાપણે કરીને અનિરૂદ્ધપણું પોતામાં જણાવ્યું, તથા અક્રુરને યમુનાના ધરામાં દર્શન દીધાં તેણે કરીને શેષશાયીપણું જણાવ્યું, તથા અર્જુનને રણસંગ્રામમાં વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું જે, [૧]"पश्य मे पार्थ ! रुपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥" એવી રીતે અનંત બ્રહ્માંડ દેખાડીને પુરૂષોત્તમપણું જણાવ્યું; તથા પોતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું જે,

यस्यात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥

એવી રીતે પોતે પોતાનું પુરૂષોત્તમપણું જણાવ્યું તથા ગોલોકવાસી જે રાધિકા સહિત શ્રીકૃષ્ણ તે તો પોતેજ હતા અને બ્રાહ્મણના બાળકને લેવા ગયા ત્યારે અર્જુનને પોતાનું ભૂમાપુરુષરૂપે દર્શન કરાવ્યું તથા શ્વેતદ્વીપવાસી વાસુદેવ તેણે તો પોતે જ એ અવતાર ધર્યો હતો તથા નરનારાયણ તો સમગ્ર ભારતને વિષે તથા ભાગવતમાં એ શ્રીકૃષ્ણને જ કહ્યા છે, તે માટે એ શ્રીકૃષ્ણના અવતારને વિષે તો ભિન્નભિન્નપણે રહી જે એજ ભગવાનની મૂર્તિઓ તથા શક્તિઓ, ઐશ્વર્ય તે સમગ્ર છે માટે એ અવતાર તે બહુ મોટો થયો છે. અને બીજી મૂર્તિને વિષે થોડું ઐશ્વર્ય છે ને એને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય છે, માટે કૃષ્ણાવતાર જેવો કોઇ અવતાર નથી. અને એ અવતાર સર્વોપરી વર્તે છે. અને બીજા અવતારે કરીને થોડી શક્તિ જણાવી છે ને આ અવતારે કરીને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યશક્તિયો જણાવી. માટે આ અવતાર સર્વોત્કર્ષપણે વર્તે છે. એવી રીતે જેની પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં અચળ મતિ હોય ને એ મતિ કોઇ દિવસ વ્યભિચારને ન પામતી હોય ને તેની વતે કોઇ કુસંગે કરીને કદાચિત્ કાંઇક અવળું વર્તાઇ ગયું હોય તોપણ તે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડે નહિ, એનું કલ્યાણ જ થાય. માટે તમે સર્વે પરમહંસ હરિભક્ત છો તે પણ એવી રીતે જો ઉપાસનાની દૃઢતા ભગવાનને વિષે રાખશો તો કદાચિત્ કાંઇક અવળું વર્તાઇ જશે તો પણ અંતે કલ્યાણ થશે." એવી રીતની વાર્તાને સાંભળીને સર્વે સાધુ તથા હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજને વિષે સર્વ કારણપણું જાણીને ઉપાસનાની દૃઢતા કરતા હવા. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૬॥ ૧૩૨ ॥**

સંવત્ ૧૮૭૭ ના ફાગણ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ છો ઘડી દિવસ ચઢતે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા, ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો, તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી, તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો, તથા ધોળી ઝીણી પછેડી ઓઢી હતી, અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજ નિત્યાનંદસ્વામી પાસે શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધની કથા કરાવતા હતા, તેમાં [૧]"જન્માદ્યસ્ય યતઃ" એ શ્લોક પ્રથમ આવ્યો તેનો અર્થ કર્યો ત્યારે "યત્ર ત્રિસર્ગો મૃષા" એવું જે એ શ્લોકનું પદ તેનો અર્થ પોતે શ્રીજીમહારાજ કરવા લાગ્યા જે, માયાના ત્રણગુણનો સર્ગ જે પંચભૂત, ઈંદ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા તે ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે ત્રિકાળમાં છે જ નહિ.' એમ સમજે, તથા એ શ્લોકનું પદ જે, "ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્યં પરં ધીમહિ" કેતાં ધામ જે પોતાનું સ્વરૂપ તેણે કરીને ટાળ્યું છે એ માયાના સર્ગરૂપ કપટ જેણે એવું ભગવાનનું પરમ સત્યસ્વરૂપ છે, તે આત્યંતિક પ્રલયને અંતે અક્ષરધામને વિષે જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ અનંત ઐશ્વર્ય તેજે યુક્ત છે, તેવું ને તેવું જ તે પ્રત્યક્ષ મનુષ્યરૂપ ભગવાનને વિષે જાણવું, તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય. અને એજ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને મૂઢ જીવ છે તે માયિક દૃષ્ટિએ કરીને જુવે છે ત્યારે પોતા જેવા મનુષ્ય દેખે છે. અને જેમ પોતે જન્મ્યો હોય, બાળક થાય, યુવાન થાય, વૃદ્ધ થાય ને મરી જાય, તેમ જ ભગવાનને પણ જાણે છે. અને જ્યારે ભગવાનના એકાંતિક સાધુના વચનને વિષે વિશ્વાસ લાવીને નિષ્કપટ ભાવે કરીને ભગવાનના ચરણકમળને ભજે છે, ત્યારે એની માયિક દૃષ્ટિ મટે છે. તે પછી એની એ જે ભગવાનની મૂર્તિ તેને પરમ ચૈતન્ય સત્ ચિત્ આનંદમય જાણે છે. તે પણ ભાગવતમાં કહ્યું છે જેઃ-

स वेद धातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः । योऽमायया संततयानुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम् ॥

અને એ ભગવાનને વિષે જે બાળક યુવાન વૃદ્ધપણું દેખાય છે તથા જન્મમરણપણું દેખાય છે, તે તો એની યોગમાયાએ કરીને દેખાય છે, પણ વસ્તુગતે તો ભગવાન જેવા છે તેવાને તેવાજ છે, જેમ નટ વિદ્યાવાળો હોય તે શસ્ત્ર બાંધીને આકાશમાં ઈંદ્રના શત્રુ જે અસુરના યોદ્ધા તે સાથે વઢવા જાય છે, પછી કટકા થઈને હેઠો પડે ને તે પછી તે કટકાને ભેગા કરીને તે નટની સ્ત્રી બળી મરે, પછી થોડીવારે તે નટ પાછો આકાશમાંથી હથિયાર બાંધીને જેવો હતો તેવો ને તેવોજ આવે, ને રાજા પાસે મોજ માગે ને કહે જે, 'મારી સ્ત્રી લાવો' એવી રીતની જે નટની માયા તે પણ કળ્યામાં કોઈને આવતી નથી. તો ભગવાનની યોગમાયા કળ્યામાં કેમ આવે ? અને જે નટની માયાને જાણતો હોય તે તો એમ જાણે જે, 'એ નટ મર્યો પણ નથી ને બળ્યો પણ નથી. જેવો છે તેવો ને તેવો જ છે' તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને જે તત્ત્વે કરીને સમજતો હોય તે તો ભગવાનને અખંડ અવિનાશી જેવા છે તેવા જ સમજે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને દેહ મુક્યો ત્યારે એ ભગવાનની પત્નીઓ જે રૂકિમણી આદિક હતી. તે એ ભગવાનના દેહને લઈને બળી મરી, ત્યારે અજ્ઞાની હતા તેણે તો એમ જાણ્યું જે, 'હવે એ નાશ થઈ ગયા' અને જે જ્ઞાની હતા તેણે તો એમ જાણ્યું જે, અહીંથી અંતર્ધાન થઈને બીજે ઠેકાણે જણાણા છે. એમ ભગવાનને અખંડ સમજે. તે પોતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે જેઃ-

"अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् । परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥"

માટે મૂર્ખ હોય તે જો ભગવાનને સાકાર સમજે, તો કેવળ મનુષ્ય જેવા જ સમજે અને જો નિરાકાર સમજે તો બીજા આકારને જેમ માયિક જાણે તેમ ભગવાનના આકારને પણ માયિક જાણે, અને અરૂપ એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ કલ્પે માટે એ બે પ્રકારે મૂર્ખને તો અવળું પડે છે. અને જો ભગવાનને આકાર ન હોય તો જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય હતો ત્યારે શ્રુતિએ એમ કહ્યું જે :- 'स ईक्षत' કહેતાં 'તે ભગવાન જે તે જોતા હવા.' ત્યારે જો જોયું તો એ ભગવાનનું નેત્ર શ્રોત્રાદિક અવયવ સહિત સાકાર એવું દિવ્ય સ્વરૂપ જ હતું અને વળી એમ પણ કહ્યું છે જે :- "पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान्" એવી રીતે પુરુષરૂપે થઈને એ પુરૂષોત્તમ તેણે માયાને વિષે વીર્યને ધારણ કર્યું ત્યારે એ ભગવાન પ્રથમ સાકાર જ હતા. અને એ જે પુરૂષોત્તમ નારાયણ તે કોઈ કાર્યને અર્થે પુરુષરૂપે થાય છે ત્યારે એ પુરૂષ છે તે પુરૂષોત્તમના પ્રકાશમાં લીન થઈ જાય છે. ને પુરૂષોત્તમ જ રહે છે. તેમજ માયારૂપે થાય છે ત્યારે માયાપણ પુરૂષોત્તમના તેજમાં લીન થઈ જાય છે. ને તે રૂપે ભગવાનજ રહે છે. અને પછી એ ભગવાન મહત્તત્ત્વરૂપે થાય છે ને તેમજ મહત્તત્ત્વમાંથી થયાં જે બીજાં તત્ત્વ તે રૂપે થાય છે, અને પછી તે તત્ત્વનું કાર્ય જે વિરાટ તે રૂપે થાય છે, તથા તે વિરાટ પુરૂષથી થયા જે બ્રહ્માદિક તે રૂપે થાય છે, તથા નારદ સનકાદિકરૂપે થાય છે. એવી રીતે અનેક પ્રકારના કાર્યને અર્થે જેને જેને વિષે એ પુરૂષોત્તમ ભગવાનનો પ્રવેશ થાય છે, તેને તેને પોતાના પ્રકાશે કરીને લીન કરી નાખીને પોતે જ તે રૂપે કરીને સર્વોત્કર્ષપણે વિરાજમાન થકા રહે છે. અને જેને વિષે પોતે વિરાજમાન રહે છે તેના પ્રકાશને પોતે ઢાંકીને પોતાનો પ્રકાશ પ્રકટ કરે છે. જેમ અગ્નિ લોઢાને વિષે આવે છે ત્યારે લોઢાનો જે શીતળગુણ ને કાળો વર્ણ તેને ટાળીને પોતે પોતાના ગુણને પ્રકાશ કરે છે, તથા જેમ સૂર્ય ઉદય થાય છે ત્યારે તેના પ્રકાશમાં સર્વે તારા ચંદ્રમાદિકનાં તેજ લીન થઈ જાય છે ને એક સૂર્યનો જ પ્રકાશ રહે છે તેમ એ ભગવાન જેને જેને વિષે આવે છે ત્યારે તેના તેજનો પરાભવ કરીને પોતાના

પ્રકાશને અધિકપણે જણાવે છે. અને જે કાર્યને અર્થે પોતે જેમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તે કાર્ય કરી રહ્યા કેડે તેમાંથી પોતે નોખા નીસરી જાય છે, ત્યારે તો તે પંડે જેવો હોય તેવો રહે છે અને તેમાં જે અધિક દૈવત જણાતું હતું તે તો પુરૂષોત્તમ ભગવાનનું હતું એમ જાણવું. એવી રીતે સર્વના કારણ ને સદા દિવ્ય સાકાર એવા જે પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમનારાયણ તેની મૂર્તિને વિષે સાકરના રસની મૂર્તિની પેઠે ત્યાગભાગ સમજવો નહિ ને જેવી મૂર્તિ દીઠી હોય તેનુંજ ધ્યાન ઉપાસના ભક્તિ કરવી પણ તેથી કાંઇક પૃથક્ ન સમજવું અને તે ભગવાનમાં જે દેહભાવ જણાય છે તે તો નટની માયાની પેઠે સમજવો. અને જે આવી રીતે સમજે તેને તે ભગવાનને વિષે કોઇ રીતે મોહ થતો નથી. અને આ વાર્તા છે તે કેને સમજ્યામાં આવે છે તો જેને એવી દઢ પ્રતીતિ હોય જે, આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે દિવ્ય સાકારરૂપે કરીને અક્ષરધામને વિષે દિવ્ય ભોગને ભોગવતા થકા રહે છે. અને તે ભગવાનનું રૂપ ને ભગવાનના ભક્તનાં રૂપ તે અનંત સૂર્ય ચંદ્રના પ્રકાશ સરખાં પ્રકાશે યુક્ત છે,' એવી જાતની જેને દઢ મતિ હોય તેજ આ વાર્તાને સમજી શકે. અને એવા તેજોમય દિવ્યમૂર્તિ જે ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણને અર્થે ને પોતાને વિષે નવ પ્રકારની ભક્તિ જીવોને કરાવવાને અર્થે કૃપા કરીને પોતાની જે સર્વે શક્તિઓ, ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ તેણે સહિત થકાજ મનુષ્ય જેવા થાય છે, ત્યારે પણ જે એવા મર્મના જાણનારા છે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામને વિષે જેવું રહ્યું છે તેવુંજ પૃથ્વીને વિષે જે ભગવાનનું મનુષ્ય સ્વરૂપ રહ્યું છે તેને સમજે છે. પણ તે સ્વરૂપને વિષે ને આ સ્વરૂપને વિષે લેશમાત્ર ફેર સમજતા નથી. અને આવી રીતે જેણે ભગવાનને જાણ્યા તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય. અને તેને માયાની નિવૃત્તિ થઇ કહેવાય. અને એમ જે જાણે તેને જ્ઞાની ભક્ત કહીએ ને તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ. અને આવી રીતે જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપની દઢ ઉપાસના હોય ને તેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં કોઇ દિવસ માયિકપણાનો સંશય ન થતો હોય ને તેને કદાચિત્ કોઇ કુસંગને યોગે કરીને અથવા પ્રારબ્ધકર્મને યોગે કરીને કાંઇ અવળું વર્તાઇ જાય તો પણ તેનું કલ્યાણ થાય. અને જો આવી રીતે ભગવાનને જાણ્યામાં જેને સંશય હોય ને તે જો ઊર્ધ્વરેતા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હોય ને મહાત્યાગી હોય તો પણ તેનું કલ્યાણ થવું અતિ કઠણ છે. અને જેણે પ્રથમ એવો દઢ નિશ્ચય કર્યો હોય જે, 'જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય થાય છે તેને અંતે પણ ભગવાન સાકાર છે.' એવી દઢ ગ્રંથિ હૃદયમાં પડી હોય ને પછી જો તેને તેજોમય અલિંગપણું જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય તેનું શ્રવણ થાય તથા એવી વાર્તા કોઇ થકી સાંભળે તો પણ તેને સંશય થાય નહિ. કેમ જે એતો એમ સમજ્યો છે જે, 'ભગવાન તો સદા સાકારજ છે પણ નિરાકાર નથી. અને તે જ ભગવાન રામકૃષ્ણાદિક મૂર્તિઓને ધારણ કરે છે.' એવી રીતે જેની દઢપણે સમજણ હોય તેની પરિપક્વ નિષ્ઠા જાણવી.'' એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભક્તની શિક્ષાને અર્થે પોતાના સ્વરૂપની જે અનન્યનિષ્ઠા તે સંબંધી વાર્તા કરી તેને સાંભળીને સર્વે પરમહંસ તથા હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપની એવીજ રીતે વિશેષે દઢતા કરતા હવા. **ઇતિ વચનામૃતમ્ ॥૭॥ ૧૩૩ ॥**

શ્રીપંચાળા પ્રકરણં સમાપ્તમ્